

YAZILI ABİDƏLƏR
ПИСЬМЕННЫЕ ПАМЯТНИКИ
WRITTEN MONUMENTS

ABDULHAKİM MEHMET (Çin)*

UYGUR DESTANCILIK GELENEĞİ VE DESTANLARI ÜZERİNE

Özet

Uygur halk destanları, Uygur halkının hayata ve olaylara bakışını, estetik zevkleri ve manevi dünyasını yansıtmaktadır. Uygur destancılık geleneği ise, çok eskiden başlamış ve halen varlığını sürdürme gelmiştir. Bu gelenek bağlı bulunduğu ekonomik, politik ve sosyal çevre içinde, görüntüde nispeten sabit, ama esasta hareketli olan kendine özgü bir sistem oluşturmuş durumdadır. Söz konusu sistemin düzgün çalışması için destan anlatıcı, millî şuur, destan metni, dil, müzik, müzik aleti, dinleyici, anlatım yeri, anlatım zamanı, ha-cim gibi 10 halka hazır bulunmalıdır. Bu halkalardan her hangi birinin olup olmayışı, işlevinin değişmesi ~ güçlenmesi veya zayıflaması sistemi etkileyecektir. Onlar sistemden kopartılarak bağımsız ayrı halka (unsur) şeklinde ele alındığında çok değerli, değerli ve az değerli olarak gözükebilir. Eskiden beri alışılmış bir mantıkla destan metni çok değerli, destan dinleyici az değerli diye düşünüle gelmiştir. Ama sistem bütünlüğü ve işlevselliği açısından bakıldığında, buradaki halkaların hepsi aynı değerdedir. Doğal ortamda 10 halka bir birine bağlı çalışır durumda ise sistem sağlam, gelenek devam demektir. Uygur destancılık geleneğindeki halkalar, metni de içine alan canlı bir icra sisteminin önemli noktalarının hepsini bir arada gösterebilme özelliğine sahiptir. İşbu yazıda, bu halkalardan hareketle çeşitli tarihi dönemlere ait Uygur destancılık geleneği ve destanları üzerinde inceleme yapmayı uygun bulduk. Diğer yandan, Çin'in "Kuşak ve Yol" projesini hayata geçirdiği bugünkü ortamda, Uygur destanları ile başka halkların destanlarını mukayese yoluyla incelemek yararlı olacaktır. "Kuşak" yani "İpek Yolu ekonomi kuşağı" Çin ile "İpek Yolu" güzergâhındaki halkların karşılıklı olarak birbirilerinin halk destanlarını, diğer kültürel zenginliklerini tanıması, öğrenmesi ve sevmesi açısından atılan kalıcı bir adımdır ve özel değeri vardır.

Anahtar Kelimeler: *Uygur destancılık geleneği, Uygur destanları, 10 halkalı sistem, İpek Yolu ekonomi kuşağı.*

Türkçe Sözlük'te gelenek terimi şöyle tanımlanmıştır: "Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup, kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre, davranışlar." Destancılık, Uygur gelenekleri içinde çok eskiden başlamış ve halen varlığını sürdürme gelmiş olmakla çok

* Çin, Merkezî Milliyetler Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç.Dr.. E-posta: ahmhoca@yahoo.com

önemli bir yere sahiptir. Bu gelenek bağlı bulunduğu ekonomik, politik ve sosyal çevre içinde, görüntüde nispeten sabit, ama esasta hareketli olan kendine özgü bir sistem oluşturmuş durumdadır. Söz konusu sistemin düzgün çalışması için destan anlatıcı, millî şuur, destan metni, dil, müzik, müzik aleti, dinleyici, anlatım yeri, anlatım zamanı, hacim gibi 10 halka hazır bulunmalıdır. Bu halkalardan her hangi birinin olup olmayışı, işlevinin değişmesi ~ güçlenmesi veya zayıflaması sistemi etkileyecektir. Onlar sistemden kopartılarak bağımsız ayrı halka (unsur) şeklinde ele alındığında çok değerli, değerli ve az değerli olarak gözükebilir. Eskiden beri alışılmış bir mantıkla destan metni çok değerli, destan dinleyici az değerli diye düşünüle gelmiştir. Ama sistem bütünlüğü ve işlevselliği açısından bakıldığında, buradaki halkaların hepsi aynı değerdedir. Doğal ortamda 10 halka bir birine bağlı çalışır durumda ise sistem sağlam, gelenek devam demektir.

Üzerinde duracağımız Uygur destancılık geleneğindeki halkalar, metni de içine alan canlı bir icra sisteminin önemli noktalarının hepsini bir arada gösterebilme özelliğine sahiptir. Bu halkalardan hareketle çeşitli tarihi dönemlere ait Uygur destancılık geleneği ve destanları üzerinde inceleme yapmayı uygun bulduk.

Birinci, Destan anlatıcı üretici konumundadır. O, döneminin dili ve sazı vasıtasıyla edebî sanatlardan yararlanarak metni oluşturur, yaratır, hafızasında korur ve kendinden sonrakilere aktarır. Melodiden yararlanır. Anlatıcının hiçbir müzik aletini kullanmayı bilmemesi Uygur destancılığında bir eksiklik sayılır.

İkinci, “Oğuz Kağan”, “Dede Korkut”, “Manas” ve bu türdeki diğer yaratmalarda yer alan ana fikir ve temel yapıyı, tek bir Türk boyunun, boylar ittifakının veya milletin millî şuur, millî bilinci ve millî kutsallık dairesi oluşturmaktadır. Herhangi bir yaratmanın, destan türüne ait olup olmadığını tespit etmenin ilk şartı, yaratmanın, her yönüyle, millî şuur, millî bilinci ve millî kutsallığı ihtiva etmesidir. Çünkü, destan türündeki yaratmaların şeklini, konusunu ve icrâsını oluşturan ve etkileyen birinci unsur millî şurardır. Destanlarda, toplumsal yapının önemini öğreten, toplumsal birliğin korunması için nelerin feda edilebilecek değerler olduğunu örnek gösteren ve bunun sonucunda Tanrı ve toplum tarafından verilen ödüllerini gösteren konular işlenmektedir. Destanlar, millî zevki yansıtan melodik ve edebî yapılardan oluşmaktadır. Her destan, ait olduğu milletin sanatsal değerlerini temsil etmektedir. Destanın müziğinden, söylenme tarzına kadar ihtiva ettiği bütün sanatsal unsurlar, destanın ait olduğu toplumun kaynaklarından beslenmekte ve toplumun sanatsal zevkinin ve yaratıcılığının örneğini oluşturmaktadır. Destanların icrâ ortamı ise, toplumun millî yapısının küçük bir örneğidir. Toplum yapısı içindeki hiyerarşinin ve toplumun bütün değerleri bu küçük yapı içinde sembolize edilmektedir. Destanların farklı milletler arasında hızla yayılmaması ve benimsenmemesi de, destanların sadece, konu veya yapı bakımından değil, her açıdan millî şuurla kuşatılmış olduğunu göstermektedir.

Üçüncü, Yazıya geçirilsin veya geçirilmesin destanî eserin konusu esasen metinde ifade edilir. Metinler, kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılır. Ancak, bir kısmı derleme ve düzenleme olarak yazıya geçirilir. Yazılı olarak aktarım da söz konusudur. Metinler, mensur biçimde veya manzum biçimde olsun, bu türdeki

eserlerin güftesi özelliğini taşır. Metinlerde tarihle ilgili veya bilinen ve bilinmeyen kahramanlık konuları işlenir. Metinlerin icrâ edilmesi ve kuşaktan kuşağa yazıya ihtiyaç duymadan aktarılması, aynı zamanda yayılması metinlerde teknik özellikleri şekillendirmiştir.

Dördüncü, Sanat icrâsının bir vasıtası olan dil çok önemli bir unsurdur. Sanatçılar tarafından geliştirilen ve gelenek tarafından sabitlenen özelliklere sahiptir. Burada bir dilin bütün bir millet tarafından kullanılan şekli ile bir sanatçının icrada kullanımını ayırmak gerekir. Sanatçının icrada kullandığı özel dil, aynı zamanda onun üslubunu yaratmada da etkilidir.

Beşinci,, Metinle benzer bir işleve sahiptir. Müzik gücünden yararlanarak birinci noktada bahsedilen konuyu işleme görevini üstlenmiştir. Sabittir, eski özelliğini korur. Metnin (güftenin) bestesidir. Bu sanat icrâsında metin ile melodi ayrılmaz ikizler olmasına rağmen, araştırmalarda melodiye metin kadar önem verilmiştir.

Altıncı, Destan geleneği şekillendiğinden beri müziksiz, melodisiz kalmamıştır. Melodi icrâsının temel şartı sayılan müzik aleti ilk dönemden eski döneme, orta çağa ve bugüne belli oranda değişişerek ve gelişerek ulaşmıştır. O, sanat icrâsının vazgeçilmez bir unsurudur. Uygur destan anlatıcılarının kullandıkları müzik aletleri yazının sonraki kısımda ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

Yedinci,destanın icrâsı sırasında, destan dinleyicisi en belirleyici etkenlerden biridir. Dinleyici çok eski dönemlerde han/kağanlar dâhil bütün toplumdur. Dinleyici topluluğunda meydana gelen değişmeler, anlatıcının eseri değiştirmesine sebep olmuştur. Dinleyici topluluğu hem kendisi hızla değişen hem de diğer halkaları değiştiren roledir. Bütün halkalar sosyal çevreden etkilenir, ama en fazla dinleyici topluluğundan etkilenir. Bu on halkanın her biri kendi başına önemli olduğu gibi, ayrı ayrı ele alınarak incelenebilir. Ancak, asıl önemli olan husus, bunların bir arada, bir sistem bütünlüğü oluşturduğunda ortaya çıkar. Söz konusu halkalar ve onların oluşturduğu sistem bütünlüğünü aşağıdaki şemadan yararlanarak göz önümüzde canlandırmak mümkündür.

Sekizinci,Bir sanat icrâsı olan destanın, anlatılması için geleneklere göre uygun yer bulunması gerekir. Destan her yerde anlatılmaz. Örneğin; toylar, bayramlar vb. gibi kutlamalar, anlatım yeri için uygun olup, bu toplantıların yapıldığı yer, anlatımın da yeridir.

Dokuzuncu, Destan anlatımı özel günlerde, eskiden toy diye adlandırılan etkinliklerde icrâ edilir. Eserin hacmi büyük olduğu zaman istenen herhangi bir zamanda icrâ edilmesi mümkün değildir. Ancak küçük hacimli olanlar istenen herhangi bir zamanda icrâ edilirken, genellikle büyük hacimli olanlar muayyen zamanlarda anlatılır. Destanın anlatım yeri olarak belirttiğimiz toy, bayram, düğün, şölen vb. gibi kutlamalar ve savaşa veya ava gidiş ve dönüş zamanları gibi bütün toplum için önemli olan olaylar destanın anlatım zamanıdır.

Onuncu, Destanlardaki gibi toplumu ilgilendiren önemli konular işlendiğinde, bu sanat icrâsının metni ve melodisi büyük hacimli olur. Hacim ve kapasite hem anlatının konusuna, hem anlatıcının yeteneği ve dinleyicinin arzu ve isteğine

bağlı olarak değişir. Örneğin; “Göroğlu Destanı” daha uzun olurken, “Gülendem Destanı” daha kısadır.

Şekildeki her bir üçgen bir halkayı temsil etmekte olup, bu halkalar aşağıda ifade edilmiştir.

D1: Anlatıcı

D3: Metin

D5: Müzik

D7: Dinleyici

D9: Anlatım zamanı

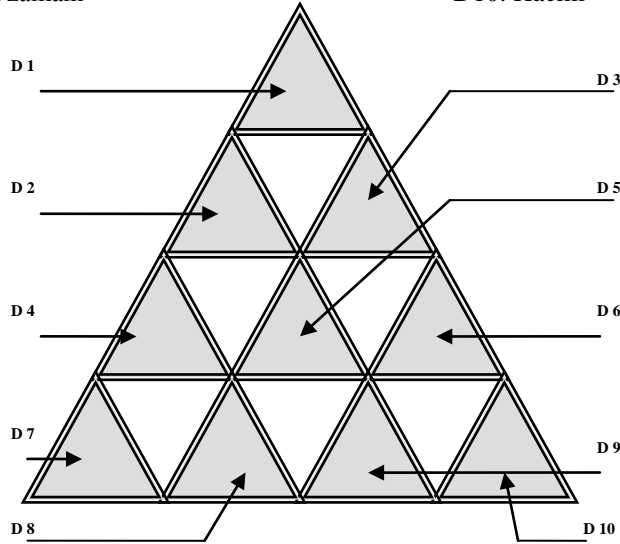
D2: Millî şuur

D4: Dil

D6: Müzik aleti

D8: Anlatım yeri

D10: Hacim

Uygur destancılık geleneği çok eski dönemlerden günümüze kadar gelmiştir. Söz konusu geleneğin tarihi ile Uygurların tarihi yaşıttır. Diğer bir ifadeyle, Uygur tarihindeki bütün olaylar, değişimler, inişler ve çıkışlar bu geleneğe de yansımış durumdadır. Hiç şüphesiz ki, Uygur tarihinin en büyük dönüm noktası İslamiyet’in kabulüdür. Dolayısıyla bu gelenek genelde İslamiyet öncesi ve sonrası şeklinde iki döneme ayrılır. Ama biz bu uzun dönemi dört devreye ayırmayı uygun bulduk. Bu dönemler şunlardır; Birinci dönem, en eski çağlardan Miladî 6. yüzyılın ortalarına kadar, ikinci dönem, 6. yüzyılın ortalarından İslamiyet’in kabulüne kadar, üçüncü dönem İslamiyet’in kabulünden 16. yüzyıla kadar, dördüncü dönem 16. yüzyıldan günümüze kadardır.

Birinci dönem, en eski çağlardan Miladî 6. yüzyılın ortalarına kadar, şimdiki Moğolistan’ın esas faaliyet merkezi olduğu ve Türkçe yazılı kaynakların bulunmadığı uzun bir dönemdir. Bu dönemde destan anlatma görevini Şamanların üstlendiği bilinmektedir. Henüz millet şekillenmediği için “Millî şuur” yerine kabile fikri, türeyiş mitleri anlatılmış olmalıdır. O dönemden yazılı metinlerin kalması, sözlü metinlerin bütünlüğünü koruyarak devrimize ulaşması mümkün değildir. Ancak sözlü gelenekler, İslama girmemiş Türk boylarının destanları ve Altay dil ailesine ait milletlerin mitleri bu konudaki araştırmaları ip ucuyla temin edebilir. Orkun

yazıtlarının dili Bu dönem dilinin devamı niteliğindedir. Müzik yani destan icrasındaki müzik konusunda yorum yapmak zordur. Dönemin müzik aleti ise, geleneksel sazlardan kopuz veya başka biri olabilir. Dinleyici,o dönemin sosyal şartları gereği kabilenin bütün üyeleri olmalıdır. Destanın anlatım yeri sıradan bir yer olmayıp kabileler için kutsal sayılan bir mekandır. Destan anlatımı da özel seçilmiş bir vakitte gerçekleşir olmalıdır. Destan hacminin çok kısa olmayacağı tahmin edilmişle birge, bu konuda bilgi ve belgiler bulunmamaktadır.

İkinci dönem, 6. yüzyılın ortalarından İslamiyet'in kabulüne kadar, Uygurların faaliyet merkezinin şimdiki Xinjiang bölgesine kaydığı ilginç bir dönemdir. Destancılık geleneği incelemesinde öncelikle İslamiyet'i kabul etmemiş Türk boyları ayrı bir kategoriye konulur. (Bu konu burada ele alınmayacaktır). İslamiyet'i kabul etmekteki erken ve geçlik, hangi mezhebe aitlik destancılık geleneğini etkileyeceği gözardı edilmemelidir.

Bu dönemin destan anlatıcısı artık yalnız Şaman değildir. Kabile veya kabile birliğinin yüksek menfaati destan temasını oluşturmuştur. Uygur harflı Oğuz Kağan Destanı gibi yazılı metinleri günümüze dek ulaşmıştır. Orkun yazıtları başta olmak üzere İslamiyet öncesi bütün yazmalar bu dönemin dilini temsil etmektedir. Müzik ve müzik aletinde büyük gelişme ve değişimler yaşanmıştır. Dinleyici kitlesi çok çeşitlenmiş,gereksinim türleri çoğalmıştır.Anlatım yeri ve zamanında yeni değişimler gerçekleşmiş olmalıdır.Anlatının uzun veya kısalığı daha farklı olmaya başlamıştır .

Üçüncü dönem İslamiyet'in kabulünden 16. yüzyıla kadar,Uygurlar açısından bakıldığında 10. yüzyılın ortaları başlayan İslamlaşma sürecinin 14,15. yüzyıllarda Turfan, Kumul gibi bölgelerinin katılımıyla tam olarak tamamlanması ve Doğu Çağatay hakimiyetinin sona ermesi dönemidir.

İslamiyet'i kabul eden Uygurlarda destancılık geleneğinin en büyük değişikliği bu dönemde yaşanmıştır. Destan anlatıcı aynı zamanda İslamiyet'i yayıcı bir fonksiyonda olmuştur. "Millî şuur" ile din düşüncesi yoğurulmuştur. Sözlü ve yazılı metinler hızla çoğalmıştır. Arapça, Farsça metinler çeviri yoluyla girmiş, destan metinleri değiştirilmiştir. Oğuz Kağan dahi sonraki nüshalarda bir takvadar müslüman tipinde meydana çıkmıştır. Destan dilinde, müzik ve müzik aletinde Arap, Fars etkisi kendini göstermiştir. Destan anlatım yeri ve zamanı kendi kutsallığını tamamen kaybetmemiş olmakla birge İslamiyet ve mezheplerinin düşünce tarzına entegre olmuş, mezarlık gibi mekanlarda dini günlerde icra edilmeye değiştirilmiştir. Hacim olarak destan anlatımının uzamaya başladığını tahmin etmek mümkün olabilir.

Dördüncü dönem 16. yüzyıldan günümüze kadardır. 16. yüzyıldan sonra Uygur destancılık geleneğinde eskiden gelen ortak unsurların korunmasıyla birlikte kendine has bazı farklılar belirginleşmeye başlamıştır. Uygur destancılık geleneğinde de bu dönemde "yeniden yapılanma" diyebileceğimiz bir değişim gerçekleşmiştir. 1514 yılında, şu andaki Xinjiang topraklarının tamamını ve çevredeki bazı bölgelerin bir kısmını kapsayan Yarkent Hanlığı kurulmuştur. Bu hanlık Uygurların siyasi ve dini bakımdan birlik oluşturması, bölgedeki Uygurlaşma sürecinin ta-

mamlanması ve yerleşik kültürün nispeten gelişmesi niteliğini taşımaktadır (Liang, 1999:63).

Bu dönemde dastan anlatımı destancı diye adlandırılan sanatkarların elinde olmuştur. Farsça “dastan” sözcüğüne “-çi”ekinin eklenmesiyle türetilmiş ve destancılığa ait bir terim hüviyetine kavuşmuştur. “Millî şuur” teması bir önceki döneme göre daha ön plana çıkmıştır. İslamiyet’in kabulüyle başlamış olan dini ön plana, milliliği ikinci plana atan düşüncede değişiklik olmuş, Şubiye fikir akımına benzer görüşler yaygınlaşmıştır. Başka bir ifadeyle “Millî şuur” dini bir örtü altında varlığını sürdürmüştür. Metinlerde değişiklik fazladır, hemen hemen mevcut bütün metinler İslamlaştırılmıştır. Sadece Alp Er Tonga, Şu-Şaka, Oğuz, Kurttan Türeyiş, Erginekon, Türeyiş ve Göç... başlıklı destanlar İslam etkisinin dışında kalmıştır.¹ Dil konusuna gelince, 16. Yüzyıldan itibaren günümüz Uygurcasının ve diğer çağdaş akraba dil veya lehcelerin farkları büyümeye veya büyütülmeye, yerel özellikleri daha çok vurgulanmaya yüzlenmiştir. Müzik ve müzik aletleri eskide hiç görülmemiş bir şekilde gelişmiştir. “Millî şuur”u sözle ifade etme yerine müziği seçerek, örtülü biçimde sanatlı ifade etmede başarılı olmuştur. Bu dönemin dinleyici toplumunda bölünmeler görülmüştür. Eskisi gibi kitle boyunca dinleme yerini özel gruplardan oluşan dinleyiciler almıştır. Destan dinleme yeri ve vakti başlangıç dönemdeki kutsallığını kaybetmiş, nispeten serbest mekan ve zamanda icra ortamı oluşulur duruma doğru ilerlemiştir. Hacim olarak çok kısalmaya başlamıştır. Aşağı-yukarı yüz yıl öncesinde destan dinlemek için bir gecede 7-8 saat vakit ayıran ve hatta aynı tarzda kesintisiz bir kaç gece destan icra ortamına iştirak kılan dinleyiciler bugünkü modern ortamda bulunmamaktadır. 30 sene önceleri “Yusuf ile Ahmet” destanının Uygurlarda 7-8 saat icra edildiği bilinse de şimdi o imkanlar kalmamıştır.

Uygur destancılık geleneği yukarıda bahsedilen dört dönemi baştan geçirerek günümüze ulaşmıştır. Söz konusu geleneği şekillendiren 10 halka bütün dönemlerde işlevini devam ettirmiş olmakla birge büyük değişiklikleri yaşamıştır. Onların içindeki her biri destan araştırmasının önemli konusu olacaktır. Onları hem eş zamanlı, hem de art zamanlı açısından teker teker incelemek gereklidir. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü dönemler üzerindeki incelemeler sistemli bir biçimde yapılmalıdır. Sözlü, yazılı, maddi, görsel kaynaklar noktasından birinci döneme ait olanları var demek zordur. İkinci döneme ait olanları daha fazla yazılı kaynaklar, üçüncü döneme ait olanları bir az da çoğalmıştır. Dördüncü dönem günümüze kadar uzayan tahminen 500 yıllık bir zaman dilimini kapsadığı için 10 halka esasında daha titizce incelenmesi gerekecektir. Bu yazıda destancılık geleneğindeki 10 halka dört dönem boyuca inceleme yapmak imkansızdır. O daha hacimli bir çalışma ister. Ama burada dördüncü döneme ait bir halka yani destan anlatıcısı ve onların oluşturdukları ekoller örnek biçiminde verilecektir.

Uygur destanlarını yaratan ve günümüze ulaştıran destancılar yetiştikleri çevrelere göre değerlendirilerek, daha sonra bu çevrelerde yetişen destancılar kısaca tanıtılacaktır. Günümüz Uygur destancılık geleneği; “Güney Mektebi”, “Dolan Mektebi”, “İli Mektebi”, “Kumul Mektebi” ve “Turfan Mektebi” adlı beş mektepten oluşmaktadır. Burada kullanılan “Mektep” terimi ile resmi ya da düzenli eğitim

verilen merkezler değil, destan geleneğinin farklılık gösterdiği coğrafi bölgeler kastedilmektedir. Uygur destancılık mektepleri, adlarını aldıkları bölgelerde icra edilen ve öğrenilen destan ekolleridir. Her mektebin anlatıcılarının, ağız özellikleri, ustaları, üslupları, repertuarları, müzik aletleri ortaklık gösterir.

“Güney Mektebi”, Uygurların geleneksel kültür merkezi olan Kaşgar ve Hotan’ı içine alır. Uygur Özerk Bölgesi’nin güney kısmını içermektedir. Coğrafi olarak en geniş alana sahip mekteptir. Yarkent, Kunlun Sıradağları’nın kuzeyinde ve Pamir Platosu’nun ortasında yer alan Yarkent şehri (ŞY, 1997: 1097), Artuş, Tanrı Dağları’nın güney eteğinde, Tarım Çukurluğu’nun kuzey-batısında yer alan ve Kızılsu Eyaletinin merkezi olan Artuş şehri, Keşmir yakınında bulunan ve Taklamakan Çölü’ne kadar uzanan Hotan şehri, Uygur Özerk Bölgesi’nin batısı ile Tanrıdağları’nın güneyinde yer alan ve bir anakent ve sekiz ilçeden oluşan Aksu Vilayeti, Tanrıdağları’nın güneyi ile Tarım Çukurluğu’nun kuzey-doğusunda yer alan Korla ve Uygur Özerk Bölgesi’nin güney-batısında yer alan, bir anakent ve onbir ilçeden oluşan ve Uygur Türklerinin nüfusunun en yoğun olduğu bölge olan Kaşgar’dan oluşmaktadır (ŞY, 1997: 1097).

Güney Mektebi’ne dâhil olan bütün anlatıcılar, genellikle “seter” adlı, telli müzik aleti eşliğinde destan anlatmaktadırlar. Uygur destancılık geleneğinde kullanılan müzik aletleri ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada müzik aletlerinin sadece adına yer verilmiştir. Fakat her anlatıcı kendi bölgesinin ağız özellikleri ile destanı anlatmaktadır. Bu mektebin destan anlatıcılarının ağız özellikleri farklı olsa da, ağırlıklı olarak cenknameler ve aşk destanlarından oluşan sanılan repertuarları ve müzik aletleri ortaklık göstermektedir (Hüseyn, İbrahim, 2003: 111-122).

Güney mektebi içinde yer alan Kaşgar Bölgesi, bu mektebin temel özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kaşgar Bölgesi’ndeki destan anlatıcıları, hem Güney Mektebi içinde yer alan diğer bölgelerde, hem de diğer mekteplerin anlatıcıları üzerinde etkili olmuştur (Hüseyn, İbrahim, 2003: 111-122). Kaşgar’da meddahlık yapan kişilerin sayısı çok olup, pek çok ünlü meddah da Kaşgarlıdır. Kaşgar’daki meddahların sayısının fazlalığı ve ustalığı onlara saygı duyan, daima daha güzel bir icra bekleyen ve iyi icrayı ödüllendiren Kaşgar halkı ile de ilişkili olmalıdır. Kaşgar’da meddah ve destancıların yanında kitaplardan hikâyeler okuyan “koşakçı” ve “elnağmeci”lerin olduğu bilinmektedir.

Bu mektebe dâhil olan anlatıcılardan bazıları şunlardır: Şah Hasan (Hasan Ahun), Divanı Hacım, Momün Ahunmu, Yusuf Kadirhan, Mömünkan Karım ve Yenisarlı Yoldaşkam Kosa. Bu destan anlatıcılarından bir kaçının hayatı ve sanatı hakkında, sonraki kısımlarda ayrıntılı bilgi verileceği için burada ayrıca ele alınmayacaktır (Hüseyn, İbrahim, 2003: 111-122).

“Dolan Mektebi” “Güney Mektebi” içindeki bir ada gibidir. Dolan Bölgesi, Mekit, Maralbaşı, Yopurğa, Aksu, Avat ve Şayar ilçeleri ile bu ilçelere bağlı köy ve kasabalardan oluşmaktadır (UÖA, 1996:192). Dolan Mektebi’nin anlatıcıları icraları sırasında daha çok “Dolan Rebabı” kullanmaktadırlar. Bir çeşit “rebab” olan bu alet, Dolan’da yoğun olarak kullanıldığı için bölgenin ismi ile anılmaktadır. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar

ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır (Hüseyin, İbrahim, 2003: 111-122). Bu nedenle repertuvarlarında daha çok dini hikayeler yer almaktadır. Destancıların ek çoğu Hacca gitmiş ve hatta orada uzun süre kalmıştır. Bu nedenle dini hikayelere daha fazla yer verdikleri düşünülebilir.

“İli Mektebi”, İli Vilayeti, Uygur Özerk Bölgesi’nin batısına, İli nehri’nin yukarı kısmında yer almaktadır. Bu vilayete, bir anakent ve sekiz ilçe bağlıdır (ŞY, 1997:908). Gulca şehri, vilayetin merkezidir. İli’nin kuzey tarafı, Batı-Tanrıdağları’nın devamı olan Kögirçin Dağı’na kadar uzanmaktadır.

İli vilayetine bağlı destan anlatıcıları, Kaşgarlı anlatıcılardan sonra gelen, en ünlü ve usta anlatıcılar olarak kabul edilmektedir. İlili destan anlatıcıları, icraları sırasında daha fazla “Tambur” kullanmaktadırlar. Bu anlatıcılar, destan icrası sırasında müziğe biraz daha fazla yer ayırmaktadırlar. İlili anlatıcılardan bazıları şunlardır: Hüseyinikam, Mömin Ahun, Ömranıkam (Hüseyin, İbrahim, 2003: 111-122).

“Kumul Mektebi”, Kumul, Uygur Özerk Bölgesi’nin doğusunda bulunan, Gansu eyaleti ile komşu bir vilayettir. Kumul’un bir anakenti ve iki ilçesi bulunmaktadır (ŞY, 1997:1015). Kumul Mektebi’nin anlatıcıları, daha çok “Gicek (Gidjak)” kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır. Destan anlatmakta olan meddahlar aynı zamanda vaizlik de yapmaktadırlar. Bu nedenle dini kimlikleri de destan anlatıcı kimliği kadar ön plandadır. Buna bağlı olarak, repertuvarlarının büyük bir kısmını dini hikayeler ve cenknameler oluşturmaktadır.

“Turfan Mektebi”, Turfan, Uygur Özerk Bölgesi’nin doğusunda, Tanrı Dağları’nın güneyinde yer almaktadır (ŞY, 1997:1015). Turfan Mektebi’nin anlatıcıları, daha çok “Dutar” kullanmaktadırlar. Bu bölgedeki anlatıcılar ve destan anlatma geleneği, daha çok Kaşgar ve İli mekteplerinden etkilenmiştir. Ağız özelliklerinin ve müzik aletinin farklı olması nedeniyle ayrı bir mektep olarak ele alınmıştır. Turfanlı destan anlatıcıları, sevilen destanların yanında, diğer bölgelerin anlatıcıları gibi dini kıssalar da anlatmaktadır. Ayrıca, 12 Makam icrası ile birlikte çeşitli koşukları da çalıp söylemektedirler.

Uygur destancılık geleneği ve bu geleneğin taşıyıcılarından olan destancılar ile makamcılar inişli çıkışlı tarihi dönemleri geride bırakarak, günümüze kadar ulaşmıştır ve halen canlılığını korumaktadır. Bu geleneğin günümüzde de canlılığını korumasına, diğer etkenlerle birlikte, 16. yüzyılda Türk boylarının destancılık geleneği temelinde şekillendirilerek, eski destancılık geleneğinin yeni dönemin ihtiyacı ve şartlarına uygun halde güncelleştirmesi, işlevselleştirmesi ve geliştirmesi neden olmuştur.

Uygurlar günümüzde de, yeni bir tarihî dönemin eşliğindedir. Onların binlerce yıllık gurur kaynağı olan destanları, destancılık geleneği bugünün hızla değişen çetin şartları ve zorlu sınavlarıyla karşı karşıya gelmiştir. Bugünkü ortamda yapılacak işi, Uygur destan ve araştırmalarının elde etmeyi hedeflediği sonuçlar itibarıyla iki aşamada değerlendirmek mümkündür.

Birinci aşamada, Uygur destanının bilimsel tanımı ve tasviri, dünkü ve bugünkü durumu ve halk edebiyatı, halk sanatı içindeki yeri, bilimsel olarak, tespit edilmelidir. Bu tespitler ancak, çağdaş halkbilimi kuram ve yöntemleri gibi disiplinlerden yararlanan bilimsel çalışmaların yapılmasıyla elde edilir.

İkinci aşamada, Uygur destanlarının Uygur sanatı, kültürü ve sosyal hayatındaki konumu ve tarihî süreç içinde Uygur milli şuuru ve milli kutsallık görüşünün oluşması ve gelişmesindeki önemi ortaya çıkarılır. Bununla, Uygur destanlarının korunması gerektiği fikri ileri sürülür.

Üçüncü, Çin'in "Kuşak ve Yol" projesini hayata geçirdiği bugünkü ortamda, Uygur destanları ile başka halkların destanlarını mukayese yoluyla incelemek yararlı olacaktır. "Kuşak" yani "İpek Yolu ekonomi kuşağı" Çin ile "İpek Yolu" güzergâhındaki halkların karşılıklı olarak birbirilerinin halk destanlarını, diğer kültürel zenginliklerini tanıması, öğrenmesi ve sevmesi açısından atılan kalıcı bir adımdır ve özel değeri vardır.

KAYNAKÇA

1. Sefer Hüseyin, Mehmet Tursun İbrahim. (2003). "Vaiz, Meddahlık Sanatı ve Meşhur Vaiz ve Meddahlarımız". Kaşgar Edebiyatı Dergisi. S. 3.
2. Şincan Yıllığı-1997.(1997). Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
3. Uygur Örf ve Adetleri. (1996). Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
4. Wei Liang-tao. (1999). Yarkent Hanlığının Tarihi Hakkında Umumi Beyan. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.

Абдулхаким Мехмет (Кутай)

Уйгурские эпические традиции и эпосы

Резюме

Уйгурские народные эпосы отражают эстетические вкусы и духовный мир уйгурского народа, его взгляды на жизнь и события. Уйгурские эпические традиции же берут свое начало в древности и продолжают до наших дней. Эти традиции создали в экономической, политической и социальной среде собственную уникальную систему, относительно устойчивую на первый взгляд, но динамичную по существу. Для правильной работы такой системы необходимы 10 звеньев, такие как рассказчик эпоса, национальное самосознание, эпический текст, язык, музыка, музыкальный инструмент, слушатель, место повествования, время повествования и объем текста. Присутствие или отсутствие какого-либо из этих звеньев, изменение его функций ~ усиление или ослабление будет затрагивать всю систему. Их можно рассматривать как очень ценные, ценные и менее ценные, когда они отсоединены от системы и взяты в качестве отдельного звена. По логике давних времен считается, что эпический текст является очень ценным, а слушатель эпоса менее ценным звеном. Но с точки зрения целостности и функциональности системы все звенья здесь имеют одинаковую ценность. В естественной среде, если все 10 звеньев работают в тесной связи

друг с другом, то система является прочной и тем самым традиции продолжают. Звенья в уйгурской эпической традиции показывают все важные точки живой исполнительской системы, включающей в себя и текст. В этой статье мы сочли нужным изучить уйгурские традиции и эпосы разных исторических эпох на основе звеньев. С другой стороны, в сегодняшних условиях, когда Китай запустил проект «Пояс и Путь», было бы полезно изучить уйгурские эпосы и эпосы других народов методом сравнения. «Пояс», то есть «Экономический пояс Шелкового пути» является постоянным и ценным шагом к взаимному ознакомлению с народными эпосами и другими культурными богатствами и их изучению народами, проживающими в Китае и на протяжении Шелкового пути.

Ключевые слова: *уйгурские эпические традиции, уйгурские эпосы, 10-тизвеньева система, экономический пояс Шелкового пути.*

Abdulkhakim Mehmet (China)

Uigurian Epic Traditions and Eposes

Abstract

National Uigurian eposes reflect the aesthetic taste and spiritual world of the Uigurian people, their vicus on life and events. Uigurian epic traditions take their beginning from the ancient times and are still going on up to now. These traditions created their own unique system in the economic, political and social spheres that is relatively stable at first sight, but essentially dynamic. It is necessary to have 10 items for the correct work of such kind of system, such as, the narrator of the epos, the national self-consciousness, an epic text, a language, music, a musical instrument, a listener, the place of narration, the time of narration and the volume of the text. Presence or absence of any of these items, any change of its functions – any intensification or weakening will influence the work of all the system. They can be seen as very valuable, valuable and less valuable, when they are isolated and taken as a separate item. According to the logic of ancient times, an epic text is considered to be very valuable, but a listener lees valuable. But from the viewpoint of the integrity and functionality of the system, all the items here have equal value. In the natural environment if all the 10 items work in the closest connection with each other, then the system is strong and thereby traditions go on. The items in the Uigurian epic traditions show all the important points of the actively working system, also including a text in itself. In this paper we tried to study the Uigurian traditions and eposes of different historical epochs on the basis of items. On the other hand on today's terms when China launched a project "Belt and Way", it would be useful to study comparatively the Uigurian eposes and those of other peoples. "Belt" means "economic belt of Silk way" that is considered to be a permanent and valuable step toward mutual riches as well as their study by the peoples, living in China over the whole length of Silk way.

Key words: *the Uigurian epic traditions, the Uigurian eposes, the system of 10 items, the economic belt of Silk way.*
